

ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНІ РЕЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ ПРОЧИТАННІ

Стаття присвячена дослідженню поняття фразеологізованого речення в баченні провідних науковців. Запропоновано власне прочитання терміна, з'ясовано особливості замкнених і незамкнених структур синтаксичних фразеологізмів. На відміну від попередніх досліджень, фразеологізовані конструкції розглянуто як особливий вид речень, що здатні утворювати зв'язки у вільному реченні або ж самостійно трансформуватися в нього.

Ключові слова: замкнені й незамкнені структури, нечленоване речення, структурна схема речення, фразеологізоване речення.

В основі будь-якого речення лежить сукупність закономірностей використання лексичних, фразеологічних і морфологічних елементів та інтонаційно-позиційних засобів для побудови зв'язних відрізків мовлення з метою вираження й повідомлення думки. Фразеологічні одиниці як специфічні вторинні утворення так само, як і лексеми, можуть займати будь-яку позицію в структурі речення, проте вони є складнішими утвореннями як за будовою, так і за семантикою. Функціонуючи в реченні, фразеологізм уступає в смислові та граматичні зв'язки з іншими компонентами речення і як цілісна (зі значеннєвого погляду) одиниця виконує функцію члена речення. Однак це стосується лише нечленованих структур. Членовані ж структури є більш гнучкими в граматичному плані й можуть виступати не лише членом речення, а й предикативним центром, фактично набуваючи ознак звичайного вільного речення. Характеризуючи стійкі словосполучення, В. Виноградов виходить із того, що більшість людей говорить і пише за допомогою готових формул, кліше. У системі сучасної літературної мови слова здебільшого функціонують не як вільні, раптово зіткнуті та зчеплені окремі компоненти мови, а займають постійні місця в традиційних формулах [Виноградов 1946, 61].

Як відомо, фразеологічні одиниці можуть мати структуру речення й словосполучення. Зазвичай увагу дослідників привертає аналіз фразеологічних словосполучень. Існує чимало праць, присвячених вивченню семантики, стилістики фразеологічних одиниць. Проте детальних описів, предметом яких був би аналіз фразеологізмів зі структурною речень, ще не зроблено. Білоноженко В.М. у праці «Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів» подає класифікацію таких фразеологізмів, їхні зв'язки та закономірності вживання в реченні. Подібні класифікації знаходимо і в працях Л.Г. Авксентьева, у яких автор досліджує структуру фразеологічних одиниць. У «Теоретичних питаннях фразеології» Алефіренко М.Ф. розглядає фразеологізми зі структурною словосполучень і речень, однак акцент робить на фразеологічних одиницях зі структурною словосполучень.

Грунтовних досліджень фразеологічних одиниць зі структурною простих речень, а особливо двоскладних, надзвичайно мало. Зроблено лише оглядовий аналіз таких

конструкцій. Серед найдокладніших описів варто назвати розділи праці Скрипник Л.Г. «Фразеологія української мови», що присвячені питанням структури двоскладних речень. Дослідник із погляду фразового оточення виділяє замкнені й незамкнені фразеологічні структури. Такий підхід є суголосним із класифікацією О.І. Молоткова, здійсненою за принципом здатності фразеологічних одиниць приєднувати до себе інші члени речення. Личук М. і Шинкарук В. у праці «Ступені фразеологізації речень» розглядають фразеологічні одиниці зі структурою речення, аналізуючи способи переходу звичайних речень безпосередньо у фразеологічні одиниці, виділяючи при цьому різні ступені фразеологізації, залежно від здатності до парадигматичних змін у межах фразеологічної одиниці [Личук 2001, 6].

Огляд наукової літератури свідчить про те, що фразеологізми зі структурою двоскладних речень є ще не дослідженими. Тому увагу лінгвістів привертають фразеологічні одиниці, які мають структуру простих двоскладних речень. Оскільки такі фразеологізми мають предикативний центр і здатні утворювати зв'язки у вільному реченні або ж безпосередньо самостійно трансформуватися у вільне речення, то їм було надано термін «фразеологізовані речення», тобто речення, що зазнали дії фразеологізації. Такі структури мають спільні ознаки з реченням (граматичні й структурні) і фразеологізмом (особливість вираження семантичного значення).

У сучасних наукових дослідженнях із синтаксису фразеологізовані речення пов'язані з цілою низкою проблем: визначення лінгвістичного статусу цих конструкцій та їхнього місця в синтаксичній системі української мови, аналіз структурних схем, моделей і регулярних реалізацій фразеологізованих речень, вивчення їхньої семантичної організації та комунікативної будови тощо.

У науковій літературі фразеологізовані речення розглядають по-різному. Більшість дослідників граматичної природи фразеологічних одиниць відносить до фразеологізованих структур лише нечленований їх тип, залишаючи поза увагою членовані фразеологізовані речення. Перші спроби аналізу природи та структури нечленованих речень зроблено в працях Д.М. Овсянико-Куликовського та О.М. Пешковського.

Комплексне бачення відбито у твердженнях деяких російських мовознавців про існування в синтаксичній системі мови речень фразеологізованої структури як окремого типу синтаксично нечленованих речень. Зокрема, цими дослідженнями займалася Н.Ю. Шведова.

В українському мовознавстві поняття «фразеологізоване речення» не надто поширене. Для позначення абсолютно не розкладних на члени речення синтаксичних одиниць раніше використовували термін «нечленовані речення» (І.Р. Вихованець, П.С. Дудик, М.У. Каранська). Поняття «фразеологізоване речення» широко почали використовувати у своїх працях Н. Войцехівська, М. Личук, Г. Ситар, В. Шинкарук.

Речення фразеологізованої структури характеризуються такими ознаками, як повна чи розірвана парадигма, наявність або відсутність протиставлень у плані граматичної синонімії, розмежованість або, навпаки, нерозмежованість між компонентами структурної схеми й «другорядними» членами (компонентами, які виражають ті чи інші непередикативні відношення).

Дослідниця Л. Ковалева подає такі ознаки фразеологізованих речень:

– неможливість вилучення одного з компонентів конструкції (це зруйнувало б конструкцію);

– у неповному вигляді ці побудови не можуть мати експліцитного вираження в одному елементі [Ковалева 2004, 43-62].

У процесі фразеологізації речень чи їхніх компонентів відбувається семантичне переродження лексичних компонентів, унаслідок чого встановлюються інші парадигматичні й синтагматичні зв'язки як окремих компонентів, так і фразеологізмів у цілому. Парадигматичні відношення компонентів фразеологізмів виявляються під час їх заміни:

1. лексичними синонімами: *кінці з кінцями сходяться (зводяться)*;
2. словами однієї лексико-семантичної групи: *приходить край (кінець)*;
3. різноманітними словотвірними: *нитка (ниточка) увірвалася*, морфологічними: *око (очі) не дримає (дримають)* та фонетичними варіантами: *півень в (у) брід переходить*.

Крім того, фразеологізмам, як одиницям інших рівнів мови, властиві парадигматичні відношення – синонімічні, антонімічні та полісемантичні. Звичайно, семантичні парадигми утворюються не всіма фразеологізмами, а лише тими, які перебувають на одній стадії розвитку фразеологічної абстракції, компоненти яких абстрагувалися від своїх прямих лексичних і граматичних значень [Алефіренко 1987, 11-14].

З попереднього огляду наукової літератури помітно, що термін «фразеологізоване речення», як правило, використовують для позначення тих фразеологізмів-речень, структурні схеми яких не відповідають типовим, однак дедалі більшу увагу дослідників нині привертають фразеологізовані речення, які за граматичною структурою відповідають простим двоскладним. Загальна модель зазначених конструкцій містить такі компоненти: «підмет + присудок».

За формальною моделлю (схемою) фразеологізовані двоскладні речення побудовані:

– з експліцитними членами речення [Загнітко 2001, 145]: *Пристрасті в нас уляглись, скороспілки ілюзій обпали. З ран, що життя завдало, ще хіба шрами болять (І. Франко)*;

– з імпліцитним підметом: *Що ти кажеш? Боже мій! Ти попираєш усе святе: ми так жили два роки... Ах, Боже мій! Зою, мені темніє в очах (Микола Хвильовий)*;

– з імпліцитним присудком: *Та будь ласка! Робіть собі, що хочете, коли вам до смаку сізівова праця! (А.Головка)*.

Праць, які б описували різні типи фразеологізованих речень, небагато. Такі конструкції найповніше описані в монографії Л.Г. Скрипник «Фразеологія української мови», у якій лінгвіст бере до уваги особливості фразового оточення фразеологічних одиниць, аналізує їхню граматичну природу, виділяючи замкнені й незамкнені конструкції [Скрипник 1973, 80-81].

Виступаючи в ролі самостійних речень, замкнені структури, як правило, не здатні до словесного поширення. У межах складних синтаксичних одиниць вони є окремими частинами й поєднуються не зі словами, а з іншими компонентами цього складного цілого. Наприклад: *Що тут скажеш, – майстер на всі руки*. Така структура зумовлює утворення різних видів зв'язків безпосередньо між фразеологізованою конструкцією та

компонентами з прямою семантикою, які мають власні предикативні центри. До складу замкнених структур здатні проникати лише компоненти та конструкції, які не мають граматичного або семантичного значення: звертання, вставні слова, вигуки, частки. Такі елементи додають фразеологізованим реченням додаткового семантичного відтінку, а саме: частки вживаються для підсилення динамізму розповіді чи особливого вияву ознаки, створення розмовного колориту тощо; вигуки, виступаючи виразниками суб'єктивно-модальних значень, передають почуття автора чи оповідача в конкретній ситуації, передусім незадоволення, співчуття, докір і т. ін. Наприклад: *Навіть комар носа не підточить*; *Та кат зна що!* Замкненим структурам притаманна виняткова конкретизація поняття, тому додаткові члени в таких конструкціях є зайвими.

На відміну від замкнених фразеологізованих речень, незамкнені часто поширюються словами, що не належать до їх стійкої структури. Поширеною групою незамкнених фраз, побудованих за схемою двоскладних речень, які вільно доповнюються членами речення, є бінарні утворення [Скрипник 1973, 78-89]. Сюди належать дієслівно-субстантивні сполуки, у яких граматично панівним словом виступають іменник у називному відмінку й узгоджене з ним залежне дієслово (*бас урвався, завидки беруть, вуха сверблять, вуха в'януть*) або прикметник чи діеприкметник (*кишка тонка, руки закороткі, закон не писаний*).

Існують і багаточленні незамкнені стійкі фрази, які доповнюються назвами суб'єкта, здебільшого особовими займенниками в непрямих відмінках із прийменниками чи без них. Ці одиниці характеризують психічний або фізичний стан особи: *голова йде обертом, полуда з очей спала, кров ударила в голову, шматок в горло не лізе, ледве ноги носять*.

Частина незамкнених фраз здатна характеризувати поведінку людини: *вітер у голові, губа не з лопуцька, не всі вдома, рильце в пушку*.

Для замкнених структур характерне всебічне, повне розкриття семантичного значення; наявність компонентів структури, які розкривають задане значення; самостійність у плані вираження й плані значення.

Незамкненим структурам властиві такі риси: необхідність уточнення вираженого ними значення за допомогою елементів, які не входять до структури фразеологізованого речення; компоненти структури, що є валентно активними й вимагають заповнення відкритих позицій; неспроможність функціонувати самостійно (як вільне речення) без уточнення поширювачами з прямою семантикою.

Отже, на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки одними з найбільш актуальних питань у царині синтаксису є ті, що стосуються нового прочитання поняття фразеологічних речень – не як мовних кліше чи лише нечленованих конструкцій, а насамперед як особливого виду речень, що мають чітко визначену структуру, зумовлену певним конкретним значенням, яке закодоване безпосередньо в його структурних компонентах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л.Г. Авксентьев – Х.: Вища школа, 1983. – 137 с.

2. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології / М.Ф. Алефіренко. – Х.: Вища школа, 1987. – 133 с.
3. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 153 с.
4. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В.В.Виноградов // Труды юбилейной научной сессии ЛГУ: секция филологических наук. – 1946. – С. 45 – 69.
5. Войцехівська Н. Про одну модель речень фразеологізованої структури зі значенням згоди // Літературне місто / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=8986>
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А. Загнітко. – Донецьк, 2001. – 662 с.
7. Ковалева Л.В. Фразеологизация как когнитивный процесс / Л.В.Ковалева. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2004. – 183 с.
8. Личук М.Ступені фразеологізації речень / М.Личук, В.Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2001 – 136 с.
9. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Ленинград, 1977 – 408 с.
10. Ситар Г. Структура бази даних «Синтаксичні фразеологізми в українській мові» // Українське мовознавство : міжвідомчий науковий збірник / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2012. – Вип. 42. – С. 83-92.
11. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник ; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.

Стаття надійшла до редакції

Тесленко В., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ФРАЗЕОЛОГИЗИРОВАННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОМ ПРОЧТЕНИИ

Статья посвящена исследованию понятия фразеологизированного предложения в видении ведущих ученых. В ней предложено собственное прочтение термина, выяснены особенности замкнутых и незамкнутых структур синтаксических фразеологизмов. В отличие от предыдущих исследований, фразеологизированные конструкции рассмотрены как особый вид предложений, которые способны образовывать связи в свободном предложении или же самостоятельно трансформироваться в него.

Ключевые слова: *открытые и закрытые структуры, нечлененное предложение, структурная схема предложения, фразеологизированное предложение.*

Teslenko V., PhD student,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE SENTENCES WITH PHRASEOLOGICAL STRUCTURE IN MODERN TERMINOLOGICAL READING

The article is devoted to the investigation of the concept of the sentences with phraseological structure in the vision of leading scientists. The author suggests his own reading of the term and clarifies some features of open and closed structures of syntactic idioms. Unlike previous investigations, the sentences with phraseological structure are shown as a special type of sentences which are able to form connections within a free sentence or transform themselves into it.

Keywords: *closed and open structures, sentence structural scheme, sentence with phraseological structure.*

УДК 821.133.1:82-34

Смуциньська І.В., д. філол. н., проф.,
Чайківська Г.С., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЕВОЛЮЦІЯ ЛІНГВОПОЕТИКИ ЖАНРУ ФРАНЦУЗЬКОЇ АВТОРСЬКОЇ КАЗКИ ВІД ХІІ СТ.

Проаналізовано еволюцію лінгвопоетики жанру французької авторської казки від творів предтечі жанру до сучасного етапу його розвитку, творів другої половини ХХ – початку ХХІ століть. Встановлено зв'язок із попередньою традицією жанру та перехідність таких компонентів як надприродний сюжетний елемент, композиційно-архітектонічна та наратологічна структури.

Ключові слова: *французька авторська казка, лінгвопоетика, еволюція, надприродний елемент, композиційно-архітектонічна структура, наратологічна структура.*

Жанрологія як нова галузь мовознавчих досліджень, що бере свої витoki від теорії мовленнєвих жанрів М.Бахтіна, останнім часом все більше привертає увагу науковців [див.: Бацевич 2005; Яхонтова 2009]. Закони жанру, яким перш за все «підкоряється» письмовий текст [Reyroutet 1994], визначають певним чином і стиль твору. Отже, жанр і стиль, їх взаємовплив, є тими проблемами, що говорять про актуальність цієї статті.

Як відомо, жанр є типологічною моделлю побудови тексту, сформованою мовною практикою і закріпленою традицією, яка формує стильову специфіку твору і обумовлює взаємозв'язок мовних засобів усіх рівнів. Він визначається, як правило, трьома основними факторами: формою побудови, характером інформації й